
УДК 904:477–25: 16/18

Марія Дмитрієнко, Ірина Войцехівська

КИЇВСЬКИЙ ПОДІЛ: ІСТОРИЧНА ТОПОГРАФІЯ XVII – XIX ст.

**Рецензія на кн.: Олена Попельницька. Історична
топографія київського Подолу XVII – початку XIX ст.
– К.: Стилос, 2003. – 304 с., іл.**

У рецензії на книгу О.Попельницької Історична топографія київського Подолу XVII – початку XIX ст. – К.: Стилос, 2003. – 304 с., іл. зроблено спробу показати суттєві здобутки авторки при вивченні важливих питань історії київського Подолу. Одночасно рецензенти акцентують увагу на проблемах дослідження міст, які вимагають вирішення.

В історії України XVII–XVIII ст. є кілька важливих, а водночас, ще досі недостатньо досліджених тем, які сьогодні вимагають до себе пильної уваги науковців. Серед них осібно стоїть проблема вивчення історії середньовічних українських міст, одні з яких вели свій родовід з прадавніх часів, а інші зросли, сформувавши свої громади у період виникнення і розбудови Української козацької держави. Чимало чинників стали визначальними і вплинули кардинально на будівництво, зростання та розквіт великих населених пунктів, чия власна історія була прикметними віхами в житті нашого народу та його історичному поступі.

На особливу увагу заслуговує при цьому дослідження історії нашої столиці – Києва, що позначена багатоаспектністю та багатовекторністю напрямків її вивчення. Наявність у місті здавна історично складених районів передбачає їх дослідження з огляду на виняткове значення прадавніх територіальних складових визначного центру держави. На їх розвиток вплинули особливості географічного положення, що, в свою чергу, позначилося на забудові кварталів, утворенні центрів та околиць. Отже, саме вивчення топографії у певних хронологічний проміжок часу може дати чимало конкретного матеріалу для похідних тем, а

саме: історії будівництва, зростання міста, демографічної ситуації, які, в свою чергу, мають і практичне значення для складання генерального плану розвитку міського будівництва.

Дослідження середньовічного українського міста – складна проблема регіональної історії. Для її вивчення залучають не тільки писемні джерела з їх унікальною інформацією. Їх значно доповнюють і уточнюють результати археологічного вивчення міських центрів. Для дослідження історії міста XVII–XVIII ст. надзвичайно важливим є комплексний підхід до проблеми, залучення та всебічне використання всього спектру наявних історичних джерел.

Особливе значення у дослідженні українського середньовічного міста займає дослідження Києва – осередку вітчизняної державності та культури, де сфокусувалося більшість проблем та питань історії тієї доби. Проте, розвиток середньовічного Києва, втім як й інших українських міст, до сьогодні лишається в більшості недостатньо висвітленим розділом історії України.

Важливим аспектом дослідження Києва є вивчення його історичних районів – тих структурних частин міста, що протягом XVII–XVIII ст. зберігали певну політичну та економічну автономію у загальній міській системі. До початку XIX ст. провідне місце серед них належало Подолу, де знаходився орган міського самоврядування – магістрат, зосереджувалася торгівля, цехове ремесло. Недаремно Поділ тогочасні документи називали то «Нижнім містом», то «Новим містом», а то й просто «Києвоподолом». Протягом XVII–XVIII ст. розвиток Подолу (який з другої половини XVIII ст., досягнувши піднесення, вступив у стадію стагнації і поступового спаду) може слугувати моделлю економічного і політичного поступу середньовічного українського міста та його впливу на соціально-топографічну структуру.

Більшість питань історичного розвитку київського Подолу XVII–XVIII ст. неможливо вирішити без опрацювання значного археологічного матеріалу. Протягом останніх десятиліть археологічна джерельна база з цієї проблеми значно збільшилася, як у кількісному, так і якісному відношеннях. Проте, більшість цих матеріалів так і не введена до наукового обігу, і зали-

шилася майже невідомою широкому колу фахівців. Наявність значної за обсягом археологічної джерельної бази відкриває перед сучасними науковцями нові можливості та перспективи дослідження з урахуванням комплексного підходу до проблеми історії київського Подолу часів пізнього середньовіччя.

За останній час джерельна база з проблеми значно поповнилася і писемними джерелами, вагома частка яких виявлена автором монографії у зібраннях Центрального державного історичного архіву України у місті Києві, Наукового архіву Інституту археології НАН України, Державного архіву міста Києва, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, Державного архіву Київської області.

Переважна частина джерел, які детально систематизовано та проаналізовано автором, вводиться у книзі до наукового обігу вперше. Автор також з'ясовує додаткові інформаційні можливості вже відомих та оприлюднених історичних джерел. Це дає можливість по-новому висвітлити ряд аспектів містобудівного та соціального розвитку головного району Києва цієї доби.

Хоча різні складові проблеми розвитку Подолу XVII–XVIII ст. вже розглядалися у частині розвідок – дослідників історії міста XIX–XX ст., до сьогодні залишилося багато нез'ясованих та дискусійних питань. Це, насамперед, головні віхи політичної та економічної історії, територіально-адміністративний поділ, локалізація численних топографічних об'єктів, динаміка формування території Подолу та його меж, складання вулично-планувальної мережі, структура міської садиби, питання міського приватного і церковного землеволодіння.

Особливе значення київського Подолу XVII–XVIII ст., недостатнє вивчення його історії, необхідність з'ясувати комплекс перелічених питань, роблять монографію О.Попельницької актуальною та важливою як з точки зору вивчення міста, так і української медієвістики в цілому.

Саме цим визначається і новизна обраної теми, у якій, на підставі комплексного аналізу писемних, археологічних і, що особливо необхідно підкреслити, картографічних джерел, досліджено історичну топографію Подолу XVII–XVIII ст.

Збалансована структура праці та зміст роблять дослідження чітким і логічним, а наведена інформація підпорядкована з'ясуванню та послідовному розкриттю поставленої мети.

Аналізу джерельної бази та ступеню вивченості означеної проблеми присвячений перший розділ. Відзначаючи вичерпне використання усього масиву наявних на сьогодні джерел, слід зауважити, що у майбутньому не виключено, що деякі авторські положення, побудовані на наявному та проаналізованому фактажі джерельної бази, можуть бути скореговані та уточнені у майбутньому.

Це відкриває можливості додаткового детального вивчення порушених автором питань.

Достатньо представницька за обсягом історіографія проблеми вичерпно використана. Вона переважно складається з невеликих розвідок (часто опублікованих ще у XIX ст. у виданнях, що стали раритетами) з того чи іншого конкретного питання або праць, які тільки побіжно, в окремих ракурсах стосуються досліджуваної проблеми. Аналіз використаної наукової літератури переконує, що автор володіє цим питанням і вповні усвідомив головні складові теми, ступінь її опрацювання і, відтак, сконцентрував увагу на найбільш досліджених її складових. Усі історіографічні праці та джерелознавчі студії критично розглядаються під кутом зору дослідження розвитку Подолу XVII – початку XIX ст. Порівнюючи погляди різних фахівців, автор займає власну позицію, достатньо, на наш погляд, аргументовану у відповідних розділах, поділяючи чи не погоджуючись з думкою того чи іншого вченого.

Питання адміністративної структури Подолу як містоутворюючого ядра та його межі розглянуто у другому розділі книги.

Автор докладно досліджує як «зовнішні» кордони Подолу, що охоплювали і його передмістя, так і власне міські межі.

По-новому, на основі аналізу свідчень виявлених писемних джерел, розглядається питання локалізації володінь у місті католицького єпископа (біскупа). Автор припускає, що так звана «Біскупщини» складалася як з володінь на Подолі («Біскупське містечко»), так і маєностей у передмістях.

У книзі вірно простежено динаміку зростання подільської території за рахунок інкорпорації у XVIII ст. передмість, на той час досить щільно заселених.

У наступних підрозділах аргументовано доводиться, що територіально-адміністративна структура Подолу XVII – початку XIX ст. не була застиглою і постійно змінювалася протягом означеного хронологічного проміжку часу. До середини XVII ст. там домінував поділ на юридики – локальні ділянки міської забудови, населення яких перебувало під юрисдикцією магистрату, воеводи, католицького біскупа, монастирів тощо. Спроби автора на підставі аналізу свідчень джерел реконструювати межі цих юридик, хоч не завжди можна вважати безспірними через наявність «інформаційних лакун» у джерельній базі, відзначаються логічністю представлених доказів та новим підходом до розгляду цього складного питання.

З другої половини XVII ст. і до кінця XVIII ст., тобто до часу запровадження поділу міської території на певні квартали, провідна роль у подільській адміністративній структурі переходить до церковних парафій – локальних ділянок забудови, населення яких належало до тієї чи іншої церковної громади і мало певну культурну та економічну автономію. Мешкання на території тієї чи іншої церковної парафії до кінця XVIII ст. грало роль своєрідної «юридичної адреси» при визначенні кордонів конкретних садиб у документах власності XVII–XVIII ст. Однак, за браком необхідних джерел, автору, на жаль, вдалося реконструювати далеко не всі межі подільських парафій.

Розгляд та встановлення кордонів юридик православних монастирів Подолу та передмість здійснено на прикладі динаміки формування у XVII–XVIII ст. володінь Братського та Межигірського монастирів. Автор детально простежила закономірності та особливості зосередження, протягом певного часового проміжку, земельних ділянок у віданні конкретних власників – великих монастирів.

Один з розділів книги присвячений спеціальній темі – плануванню Подолу, формування його вуличної мережі та садибного поділу. Достатньо аргументованим виглядає висловлене

автором припущення щодо напрямків деяких вулиць, пролягання яких диктували русла давніх ручаїв.

На підставі аналізу картографічних та писемних джерел автор доводить, що до офіційного приєднання у кінці XVIII ст. подільських передмість до міста, вже у 1750-х рр. території між Глибочицею і Юрковицьким ручаєм становили з Подолом одне ціле.

При вивченні таких питань міського благоустрою, як влаштування вуличної мостової та водогону, О.Попельницька широко залучає нові дані з археологічних розкопок. Цей матеріал систематизований і узагальнений автором, вповні заповнює брак інформації з інших праць.

Один з підрозділів монографії присвячений періодизації історичного розвитку Подолу у XVII – на початку XIX ст. Її критерії – стихійні фактори, зокрема глобальні пожежі, у поєднанні зі складними соціальними та політичними чинниками, виглядають логічними, адже вони визначали основні віхи суттєвих змін в житті міста. Можна припустити можливість і інших побудов і схем, що базуються на інших критеріях, що ніяк не можна відкидати будуть створені у майбутньому.

У окремому розділі монографії досліджено ще один ракурс теми – родоводи представників міщанських родин, що відіграли неабияку роль у перебігу історичних подій у Києві XVII–XIX ст. Тут автор вдало поєднує відомості писемних джерел з результатами вивчення картографічних матеріалів XVII–XIX ст., на підставі інформації яких локалізує на території Подолу садиби представників міської «верхівки».

Відзначаючи своєчасність появи праці О.Попельницької, що є певним етапом на шляху вивчення Подолу, потрібно вказати на логічні, послідовні і чіткі висновки, обумовлені наявністю значного фактичного матеріалу, що дав змогу зробити ретельний аналіз. Вони відповідають поставленим завданням дослідження, повністю відображають наукові результати роботи, окреслюють її практичне значення. Хоча дещо обмежена в ряді випадків джерельна база (яка має певні інформаційні «білі плями» через відсутність необхідних для висвітлення того чи іншого питання джерел) вкрай ускладнює різні конкретні історичні

реконструкції автора, однак це відкриває простір для подальшої дискусії. Тому слід віддати належне сміливості автора О.Попельницької, яка запропонувала своє вирішення низки складних та нез'ясованих питань без огляду на можливу їх критику.

У книзі вміщено чимало ілюстрацій, що наочно підтверджують сказане в тексті. Однак тут можна зробити закид автору: картографічні матеріали можна було б подати у кожному розділі, як свідчення результатів авторських опрацювань картографічними засобами значного блоку інформації. Це дало б змогу читачам наочно побачити на картах те, про що так детально розповідає автор монографії.

Рецензована монографія дає підставу для твердження, що робота молодого дослідника Попельницької О. «Історична топографія київського Подолу XVII – початку XIX ст.» є гідним внеском у вивчення питання історії середньовічних міст. Подальші дослідження Подолу, як і інших частин міста Києва, дадуть змогу створити картографічний літопис визначного центру країни, реконструювати і відтворити справжню картину його розбудови у динаміці.

Maria Dmytrienko, Iryna Voytsekhivska

KYIV PODOL: HISTORICAL

TOPOGRAPHY OF THE XVII CENTURY

Book review: Olena Ponelnytska. Historical topography of Kyiv Podol of the XVII – the beginning of the XIX centuries. – Kyiv: Stylos, 2003 – 304p., ill.

In the review on Olena Ponelnytska's book: Historical topography of Kyiv Podol of the XVII – the beginning of the XIX centuries. – Kyiv: Stylos, 2003 – 304p., ill. there was an attempt to show the significant achievements of the author of the book while she was studing the important problems of Kiev Podol.

